

NASTAVNO NAUČNOM VEĆU FILOZOFSKOG FAKULTETA U BEOGRADU

Izveštaj komisije za ocenu i odbranu doktorske disertacije POČIVAJ NA INTERNETU – VIRTUELNO OPSTAJANJE LIČNOG IDENTITETA KAO POSMRTNO UMIRANJE ILI DIGITALNA BESMRTNOST kandidatkinje Anje Zlatović

Na sednici Nastavno-naučnog veća Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, održanoj 23. juna 2022. godine, izabrani smo u Komisiju za ocenu i odbranu doktorske disertacije POČIVAJ NA INTERNETU – VIRTUELNO OPSTAJANJE LIČNOG IDENTITETA KAO POSMRTNO UMIRANJE ILI DIGITALNA BESMRTNOST koju je podnela Anja Zlatović, M.A. etnologije i antropologije, doktorand i istraživač-saradnik Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Pročitali smo doktorsku disertaciju i Nastavno-naučnom veću podnosimo

REFERAT O ZAVRŠENOJ DOKTORSKOJ DISERTACIJI

1. Osnovni podaci o kandidatu

Anja Zlatović rođena je u Beogradu 1992 godine. Završila je diplomske studije etnologije i antropologije na Odeljenju za etnologiju i antropologiju Filozofskog Fakulteta u Beogradu 2015. Godine, a master studije etnologije i antropologije 2016. Godine. U toku master studija, kao i druge godine doktorskih studija boravila je na Padio univerzitet u Atini u okviru Erasmus+ programa. Doktorske studije etnologije i antropologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu upisala je 2017. godine. Tokom studija Anja Zlatović obavljala je terenska istraživanja u Sarandi, Albanija, Karaševcima u Rumuniji, kao i u Tršiću i Beogradu. Objavila je više radova u referentnim naučnim časopisima i tematskim zbornicima iz etnologije i antropologije, a učestvovala je i na međunarodnim naučnim konferencijama u zemlji i inostranstvu.

Doktorska disertacija „Počivaj na internetu – virtuelno opstajanje ličnog identiteta kao posmrtno umiranje ili digitalna besmrtnost“ pripada oblasti na razmeđu nekoliko

antropoloških subdisciplina: etnologiji i antropologiji religije i smrti, kognitivnoj antropologiji, kulturnoj ontologiji, antropologiji popularne kulture, proučavanju kulturnog identiteta, antropologiji digitalnih tehnologija i interneta. Posvećena je problematici virtuelnog internet identiteta preminulog korisnika, odnosno načinima na koji se on komunicira od strane drugih korisnika. Osnovni analitički koncepti koji su upotrebljeni jesu koncepti posmrtnog umiranja i virtuelne besmrtnosti digitalnog identiteta, što osnovnom istraživačkom preokupacijom disertacije čini proces dostizanja besmrtnosti virtuelnog identiteta prisutnog na internetu kroz ideju simboličke besmrtnosti i odlaganja društvene smrti.

Ova disertacija obima je 224 stranice kompjuterski obrađenog teksta (prored: 1,5; veličina slova 12; font: Times New Roman, 536942 slovna znaka) uključujući bibliografiju upotrebljenih radova i izvore, priloge i biografiju autorke. Pored Uvoda, i Zaključka, sadrži još sedam delova: Određenje ključnih pojmova, Metodologija istraživanja, Odnos informanata prema internetu, Digitalni identitet nakon smrti, Vremenski okvir procesa umiranja na internetu, Različiti obrasci posmrtnog umiranja i virtuelne besmrtnosti.

2. Predmet i cilj disertacije

Predmet disertacije jeste proces i fenomena smrti na internetu, sa naglaskom na proces posmrtnog umiranja ličnog digitalnog identiteta, odnosno dostizanja digitalne, sekularne besmrtnosti ličnog virtuelnog identiteta. Proces posmrtnog umiranja u tradicijskoj kulturi sastoji se iz postepene depersonalizacije pokojnika i njegovog uključivanje u zajedničku kategoriju predaka, što se ogleda u ciklusu rituala koji započinju pogrebom, a završavaju se godišnjicom smrti, posle koje se kolektiv pokojniku obraća samo kroz grupne rituale („zadušnice“). Kandidatkinja je ispitala transformaciju posmrtnog umiranja u svetu digitalne memorije u smislu mogućnosti kreiranja i održavanja na internetu sadržaja vezanih za pokojnika u dužem periodu.

Kao ključno, kandidatkinja postavlja pitanje šta se saznaje iz procesa umiranja ličnog digitalnog identiteta korisnika, na koji način ovaj identitet umire i da li postojanje

digitalnog identiteta korisnicima interneta pruža određenu vrstu sekularne besmrtnosti. Odatle, cilj disertacije jeste utvrđivanje toga kako i koliko je moguće da se postupcima preuzimanja tuđih identiteta, pa i identiteta pokojnika, sećanje na njih produžava i da li vremenom i pored suprotnog nastojanja jednog broja korisnika interneta dolazi do okončanja posmrtnog umiranja.

3. Osnovne hipoteze od kojih se polazilo u istraživanju

Osnovna istraživačka pretpostavka jeste da tehnologija, ako ne može da otkloni smrt, može da utiče na stvaranje sasvim novih, ili na modifikaciju ranijih kulturnih koncepata smrti i posmrtnog trajanja. Na osnovu date pretpostavke formulisana su osnovna istraživačka pitanja. Prvo od njih ticalo se toga da li i na koji način kulturno prometovanje identitetom pokojnika na internetu može da se posmatra kao transformacija ideje o posmrtnom umiranju, odnosno o postepenom derogativnom preobražaju individualnog identiteta pokojnika u opšti identitet predaka. Drugo od njih bavilo se time da li je ideja obesmrćavanja na internetu transformacija odgovarajućih religijskih koncepata ili neka nova pojava svojstvena sociokulturnom kontekstu u kojem je virtuelno postojanje podjednako važno kao i ono u fizičkoj stvarnosti.

4. Opis sadržaja i struktura po poglavljima disertacije:

Kandidatkinja je u Uvodu predstavila temu, kao i stanje istraživanosti date problematike. U delu „Određenje ključnih pojmova“ predstavila je teorijske ideje i smrti i umiranju u entolgoiji i antropologiji, kao i o internetu i digitalnoj kulturi uopšte, pozabavši se pri tom kulturnom problematizacijom besmrtnosti u stvarnosti i virtualnom svetu. U delu „Metodologija istraživanja“ predstavila je metode naučnog obaveštavanja koje je koristila – etnografiju interneta i kvalitativno istraživanje među ispitanicima. U delu „Odnos informanata prema internetu“ usredsredila se na načine obitavanja na internetu, uspostavljanje ličnih virtuelnih identiteta i oblike žaljenja koji se primenjuju za

preminulim članovima virtuelnih zajednica. Deo „Smrt, mediji i internet“ istražuje odnos između fenomena smrti i medija, posebno se posvećujući internetu, pa sa time i pitanju internet nasleđa i žaljenja koje se odvija na društvenim mrežama.

Deo „Digitalni identitet nakon smrti“ posvećen je preobražaju i izgradnji digitalnog posmrtnog identiteta na osnovu postojećeg stvarnog identiteta pokojnika. U njemu je uočeno da je žaljenje ključan postupak za tako nešto, odnosno da se kroz odgovarajuće žalobne izraze koje komuniciraju preostali članovi virtuelne zajednice obavlja uspostavljanje novog digitalnog identiteta preminule osobe. Istovremeno se vrši i transformacija virtuelnih identiteta žalobnika, tako da se u virtuelnoj zajednici odigrava proces koji se može posmatrati kao analogan odgovarajućim kulturnim postupcima u stvarnom svetu.

U delu „Vremenski okvir procesa umiranja na internetu“, kandidatkinja primenjuje dva etnološko-antropološka teorijska postupka za utvrđivanje identiteta preminulog i preostalih članova virtuelne zajednice, Van Genepovu strukturu obreda prelaza i Bandićev koncept posmrtnog umiranja u tradicijskoj kulturi Srba. Uočivši da postoji izvesno preklapanje između ta dva modela onda kada se primene na virtuelnu smrt, pokazala je da se ono završava liminalnom fazom, odnosno pokojnikovim gubitkom statusa pripadnika ovozemaljske zajednice, a da se ono što nazivamo fazom agregacije može produžiti i izvan okvira postavljenih običajima iz stvarnosti, ali i da se može izgubiti u potpunosti, u zavisnosti od kategorijalne klasifikacije pokojnika.

U delu „Različiti obrasci posmrtnog umiranja i virtuelne besmrtnosti“ kandidatkinja primerima detaljno potprepljuje nalaze iz prethodnog dela rada. Pošavši od toga da je dokumentovala razlike koje proističu iz kulturnog statusa preminulih osoba, pokazuje kako to izgleda u slučajevima mladih ili starih osoba, poznatih ličnosti itd. Zaključujući taj deo rada, kandidatkinja iznosi mišljenje da ožalošćeni korisnici interneta imaju potrebu za komunikacijom sa bliskim im ili značajnim osobama koje su umrle, što se manifestuje težnjom ka virtuelnom očuvanju postojanja njihovog identiteta, a da tako nešto proizlazi iz potrebe za ritualom koji se sve više gubi sa profanizacijom društva i gubitkom religijskog autoriteta u smislu ontološke orijentacije.

U Zaključku kandidatkinja rezimira svoje istraživanje, osvrćući se na početne ciljeve i glavna istraživačka pitanja, te iznoseći doprinos ove disertacije etnološkoj i

antropološkoj teoriji.

5. Ostvareni rezultati i naučni doprinos

Manifestno, istraživanje koje je osmislila i sprovela kandidatkinja govori o odnosu tehnologije i večne ljudske zapitanosti u vezi sa smrću. U tom smislu, može se reći da nove tehnologije međuljudskog komuniciranja i izražavanja istovremeno transformišu u predstave o posmrtnom umiranju ali polazeći od postojećih kulturnih ideja, koje se zapravo javljaju na drugi način u odnosu na onaj koji poznajemo iz dosadašnjih etnoloških i antropoloških istraživanja duhovne kulture, religioznosti i smrti. Na nekom dubljem nivou, međutim, rezultati istraživanja koje je predstavljeno ovom doktorskom disertacijom govore o kulturnim konceptima, odnosno o njihovoj elastičnosti i transformabilnosti u zavisnosti od sociokulturnog konteksta u kojem se dešavaju i medija koji omogućavaju njihovo komuniciranje. Sa te strane, jasno je da se vrši postupak kombinovanja sa permutovanjem već postojećih ideja koje su u zapadnim kulturama – uključujući tu i našu – odavno prisutne. Kulturne ideje jesu ono što odgovara suštinskim ljudskim potrebama za odgovorima na pitanja prirode ljudskog postojanja, dok je tehnologija njihov posrednik u večno promenljivom ljudskom svetu. Naučni značaj ove disertacije, odatle, u tome je što daje mogućnost odgovora na pitanje o tome da li digitalna kultura, odnosno virtuelni svet nastao na racionalnim osnovama modernog doba stvara neke nove onostranosti ili samo transformiše postojeće. Kandidatkinjini rezultati govore u prilog inkonkluzivnosti datog pitanja zbog toga što pokazuju da je u pitanju proces a ne čin. U trenutnoj fazi tog procesa naginjemo onom odgovoru koji ide u prilog transformaciji postojećih kulturnih obrazaca, no kako znamo da je inovativnost svojstvo ljudskog društva i kulture, te da iz nje proističu društvene i kulturne promene, rezultate ove disertacije posmatramo kao osnovu za dalje praćenje razvoja problematike koja proističe iz narečenih pitanja. Nesumnjivi doprinos tih rezultata svakako je pokazivanje toga da se današnji svet ne može razumeti bez razumevanja njegove virtuelne komponente.

6. Zaključak

Doktorsku disertaciju Anje Zlatović odlikuje tematska i interpretativna originalnost, kao i relevantnost u dijalogu sa savremenim disciplinarnim istraživanjima proučavane tematike, ali i proučavanjima te tematike u društveno-humanističkim naukama uopšte. Istraživanje je originalno zamišljeno i sprovedeno, a teorijsko-metodološki aparat korišćen dosledno. Rezultati su predstavljeni jasno i činjenično su potkrepljeni.

Imajući sve navedeno u vidu, predlažemo Nastavno-naučnom veću Filozofskog fakulteta da odobri odbranu doktorske disertacija Anje Zlatović pod naslovom „**Počivaj na Internetu - Virtuelno opstajanje ličnog identiteta kao posmrtno umiranje ili digitalna besmrtnost**“.

U Beogradu 13.07.2022.

Komisija:

prof. dr Bojan Žikić

---

prof. dr Danijel Sinani

---

prof. dr Ljubica Milosavljević

---

prof. dr Marija Ajduk

---

dr Aleksandra Pavićević, naučni savetnik EI SANU
